Vol 5 Issue 9 Oct 2015

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.org

Indian Streams Research Journal
ISSN 2230-7850

Impact Factor : 3.1560(UIF)
Volume - 5 | Issue - 9 | Oct - 2015

भारतातील सेवाक्षेत्राची यशस्वी वाटचाल

ufyuh ikp.k
Hkkjrjru Mk- ckck lkgc vkcsMdj egkfo|ky; vk/k] i¡.k-

Co - Author Details :

g"kn tk/ko
Hkkjrjru Mk- ckck lkgc vkcsMdj egkfo|ky; vk/k] i¡.k-

सारांश

गेल्या २०० वर्षात इंग्लड, फ्रान्स, जर्मनी, अमेरिका, जपान व कॅनडासारख्या देशांच्या आर्थिक विकासाचा इतिहास लक्षात घेता. त्याठिकाणी औद्योगिक व कृषी क्रांतीबरोबर सेवा क्षेत्रामध्येही क्रांती झालेली दिसते. सेवा क्षेत्रातील अमूलाग्र प्रगतीमुळे आर्थिक विकासाचे चित्रच बदलून गेले आहे. कोणत्याही देशाची समृध्दी, कृषी आणि उद्योगांच्या विकासावर अवलंबून असली तरी या क्षेत्राला पूरक व महत्वाचा दुवा म्हणून कार्य करीत असणाऱ्या क्षेत्राकडे दुर्लक्ष करुन चालणार नाही. कारण सेवा क्षेत्र हे अर्थव्यवस्थेत रक्तवाहिन्यांप्रमाणे कार्य करीत आहे.

प्रस्तावना :–

स्वांतत्र्योत्तर काळात भारताने १९५१ पासून नियोजन माध्यमातून आर्थिक विकासाला चालना दिलेली आहे. भारताने १९९१ पासून स्विकारलेल्या आर्थिक धोरणामुळे सेवा क्षेत्राच्या जोरावर देशाची विकासात्मक वाटचाल झपाटयाने होत आहे. भारतीयांना वसाहतकाळापासून असलेले इंग्रजीचे ज्ञान, माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रातील क्रांती आणि जागतिक व्यापार संघटनेच्या सेवा व्यापार विषयक करारास मंजुरी (GATS-General Agreement on Trade in Services) यामुळेही सेवाक्षेत्राचे स्वरुप व व्याप्तीत वृद्धी झालेली आहे. सध्या जगातील पहिल्या १० बाजाराभिमुख अर्थव्यवस्थांपैकी एक म्हणून भारतीय अर्थव्यवस्थेचा उल्लेख केला जात आहे. भारतीय लोक आपल्या सेवांच्या जोरांवर विकसित युरोपियन देशांच्या अर्थव्यवस्था चालवित असल्याचे चित्र निर्माण झालेले आहे. जगातील चीन नंतरची आर्थिक महासत्ता म्हणून भारताचे नाव घेतले जात असून सेवाक्षेत्राच्या जोरावरील २० वर्षाच्या काळातील आर्थिक सुधारणांचा तो परिणाम मानला जात आहे.

जागतिक स्तरावरील सेवा क्षेत्रातील नेत्रदिपक कामगिरीमुळे भारतास नावलौकिक प्राप्त झालेला असून नजीकच्या काळातील विकसित दृष्टया सक्षम अर्थव्यवस्था म्हणून भारताचे नाव घेतले जात आहे. सेवाक्षेत्रातील प्रगतीमुळे आशावादी चित्र निर्माण झाले आहे. या पार्श्वभूमीवर भारतीय अर्थव्यवस्थेतील सेवा क्षेत्राचे स्वरुप, महत्त्व आणि कामगिरी या अनुशंगाने प्रस्तुत लेखाची मांडणी करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

व्याख्या :– सेवा

वस्तु आणि सेवांची जागतिक स्तरावरुन होणारी देवाणघेवाण हे सध्याच्या आर्थिक व्यवहारांचे स्वरुप आहे. सेवा हा व्यक्तीचा अंगभूत गुण असून शारिरीक व बौध्दिक स्वरुपाचे श्रम म्हणजे ढोबळपणे सेवा असा अर्थ घेतला जातो.

कोल्टर व आर्मस्ट्रॉंग : 1991

''सेवा म्हणजे अशी क्रिया जिचा लाभ एकाद्वारे दुसऱ्याला देताना वस्तुप्रमाणे मालकी निर्माण होत नाही तर गरजांची पूर्तता होते.''

अर्थ

अर्थव्यवस्थेतील सेवाक्षेत्राचे स्वरुप व्यापक असून देशातील व देशाबाहेरील मनुष्यबळाद्वारे आर्थिक वृद्धि व विकासाच्या दृष्टीने उपलब्ध करुन दिल्या जाणाऱ्या विविध सेवांचा अंतर्भाव सेवाक्षेत्रात होतो. सर्वसाधारणपणे वस्तू स्वरुपातील आर्थिक व्यवहारांना दृश्य बाबी तर सेवा स्वरुपातील आर्थिक व्यवहारांना अदृश्य बाबी असे म्हणतात.

सेवा क्षेत्राचे महत्व

कोणत्याही देशातील अर्थव्यवस्थची विभागणी प्राथमिक, दुय्यम व तृतीय क्षेत्र (सेवाक्षेत्र) अशी झालेली असते. आर्थिक विकास प्रक्रियेमध्ये स्थुल देशांतर्गत उत्पादनामध्ये प्राथमिक क्षेत्राचे महत्व कमी होवून द्वितीय व तृतीय क्षेत्राचे महत्व वाढत जाणे अभिप्रेत असते. प्रगत देशांचा अनुभव विचारात घेता इंग्लडच्या राष्ट्रीय उत्पन्नात सेवा क्षेत्राचा वाटा ७० टक्के आहे. २१ व्या शतकात झपाटयाने विकसित होणाऱ्या भारत, चीन, ब्राझील या देशात कारखानदारी क्षेत्रापेक्षा सेवा क्षेत्र वेगाने विस्तारत आहे.

१९९१ नंतर आर्थिक उदारिकरणाच्या काळात भारतीय अर्थव्यवस्थ्सेमध्ये सेवा क्षेत्राचे वाढते महत्व व विस्तार हे महत्वाचे वैशिष्टय ठरते. स्थुल देशांतर्गत उत्पादनातील सेवा क्षेत्राचा वाढता हिस्सा वाढण्याबरोबर या क्षेत्रात रोजगार वृद्धी झाली. सेवाक्षेत्रात बॅंकिंग, विमा, वित्तीय सेवा, व्यापार, पर्यटन, हॉटेलिंग, शिक्षण, आरोग्य, वाहतूक, दळणवळण, रिअल इस्टेट, व्यावसायिक सेवा, बांधकाम इ. तसेच सामाजिक व व्यक्तिगत सेवांचा समावेश होतो. आधुनिक काळात सॉफ्टवेअर आणि आउट सोर्सिंगचा सेवा क्षेत्रात समावेश केला आहे. बॅंकिंग, वित्तीय सेवा, माहिती तंत्रज्ञान, आरोग्य, शिक्षण इ. सामाजिक सेवांचे महत्व वाढत असुन या सेवा विस्तारत असल्याचे दिसते.

भारतातील सेवा क्षेत्राचे स्वरुप व वर्गीकरण

नियोजनकाळात भारतातील सेवाक्षेत्राचे स्वरुप व व्याप्तीत आर्थिक व आर्थिकेतर बदलामुळे मोठी वाढ झालेली आहे. सर्वसाधारणपणे सेवाक्षेत्राचे स्वरुप खालील मुख्य शीर्षानुसार स्पष्ट होते.

अ) व्यवसायिक सेवा

या गटात समुपदेशन, बॅंकिंग, वित अशा सेवांचा अंतर्भाव होतो.

ब) पायाभूत सुविधा

यामध्ये वाहतूक व दळणवळण या सेवांचा समावेश होतो.

क) व्यापार सेवा

पर्यटन, मनोरंजन, बांधकाम, अभियांत्रिक, माहिती तंत्रज्ञान, सेवा यांचा या गटात समावेश होतो.

ड) सामाजिक सेवा

या गटात शिक्षण, आरोग्य, प्रशिक्षण अशा सेवांचा समावेश होतो.

इ) प्रशासन

या गटात सुरक्षिततेसाठीच्या पोलिस दल व इतर सेवा तसेच लष्करी सेवांचा समावेश होतो.

भारतातील सेवाक्षेत्राची कामगिरी

भारतीय अर्थव्यवस्थेची सध्या सेवा प्रधानतेकडे वाटचाल सुरु असून ते विकासात्मक लक्षण मानले जात आहे. विशेषतः १९९१ नंतर खुल्या धोरणाचा भाग म्हणून स्वीकारलेल्या आर्थिक सुधारणांमुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेचा ढाचा बदलला असून जागतिक नकाशावरील उद्योन्मुख अग्रणी विकसनशील अर्थव्यवस्था म्हणून भारताचे नाव घेतले जात आहे. आर्थिक वृद्धि, रोजगार संधी, व्यापार वृद्धि, मानवी विकास, थेट परकीय गुंतवणूक, शेती उद्योगांना पूरक आणि सामाजिक व आर्थिक बदल अशा सर्व आघाडयांवरुन सेवाक्षेत्राचे भरीव योगदान आहे. भारतातील सेवाक्षेत्राचा महत्वपूर्ण कामगिरीचा आढावा खालीलप्रमाणे घेता येइल.

1) राष्ट्रीय उत्पन्नातील वाटा

राष्ट्रीय उत्पन्नातील सातत्यपुर्ण वाढ हे आर्थिक प्रगतीचे लक्षण मानले जाते. भारताच्या स्थूल देशांतर्गत उत्पादनात सेवाक्षेत्राचा १९५१ मध्ये ३०.५ टक्के वाटा होता तो आजमितीला ५५ टक्के पेक्षा जास्त असा वाढलेला आहे. १९५१ ते १९८० या काळात सेवाक्षेत्राच्या हिश्यात फारसा बदल झालेला नाही. भारताने स्वीकारलेल्या खुल्या धोरणामुळे विशेषतः १९९१ नंतर सेवाक्षेत्राच्या योगदानात भरीव वाढ झाल्याचे खालील तक्त्याच्या आकडेवारीवरुन स्पष्ट दिसते.

स्थूल देशांतर्गत उत्पादनाचे क्षेत्रिय विश्लेषण (टक्के)

o"kZ	'ksrh	m|kx	Lkok
1950&51	55	14-50	30-50
1980&81	27	44-0	25-00
1990&91	28-52	30-47	41-10
1995&96	25-89	30-47	43-64
2000&02	22-26	27-64	50-10
2005&06	18-00	28-36	53-64
2009&10	17-00	28-00	55-00

Ref-Center for monitoring Indian Economy National Accounts Statistics

वरील तक्त्यावरुन भारतीय अर्थव्यवस्था सध्या सेवाप्रधान बनल्याचे स्पष्ट होते. नियोजनाच्या सुरुवातीच्या काळातील राष्ट्रीय उत्पन्नातील हिस्स्यात आज जवळपास दुप्पट वाढ झाल्याचे स्पष्ट होते. विकसित देशांच्या राष्ट्रीय उत्पन्नात सेवाक्षेत्राचा वाटा ६५ रु. पेक्षा जास्त असून भारताची त्या दिशेने वाटचाल सुरु आहे. अर्थात शेतीक्षेत्रात अतिरीक्त मनुष्यबळ उद्योग व सेवाक्षेत्राने सामावून घेतल्याशिवाय विकासाप्रत पोचता येणार नाही ही वास्तवता लक्षात घेणे आवश्यक आहे.

2) सेवा क्षेत्रातील वृद्धिदर

भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या आर्थिक वृद्धिचे इंजिन म्हणुन सेवाक्षेत्राचा उल्लेख केला जात आहे. सध्या भारताचा आर्थिक वृद्धिदर ८ ते ८.५ रु. च्या दरम्यान असून त्यात सेवाक्षेत्राचे अग्रणी योगदान आहे. अमेरिका व इतर युरोपियन देशांमध्ये मंदीसदृश्य परिस्थिती असतानाही भारताला त्याची फारशी झळ बसू शकलेली नाही. याचे मजबूत व प्रगतीपथावरील सेवाक्षेत्र हे एक कारण आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील सेवाक्षेत्राचा सध्याचा वृद्धिदर १० रु. असून विशेषतः २००० नंतर त्यात लक्षणीय वाढ होत गेली आहे.

भारत – सेवाक्षेत्र वृद्धिदर (टक्के)

o"kZ	lsok{k= of)nj	vFkZO;oLFkk of)nj
2000&01	7-7	4-4
2001&02	7-1	5-8
2002&03	7-3	3-8
2003&04	8-2	8-5
2004&05	9-9	7-5
2005&06	10-0	8-4
2006&07	11-2	9-2
2007&08	11-0	9-2
2009&10	10-0	8-5

Ref- RBI Annual Report 2008-09 Economics Survey of India २०१०-११)

तक्त्यातील आकडेवारीनुसार भारतीय अर्थव्यवस्थेची भरभराट सेवाक्षेत्राच्या जोरावर होत असल्याचे स्पष्ट होते. सन २००० नंतर भारताने GATs करारावर शिक्कामोर्तब केले असून परिणामी त्यानंतर सेवाक्षेत्राची वृद्धि वेगाने होत असल्याचे दिसुन येते. सेवाक्षेत्राला शेती व उद्योग क्षेत्राची अपेक्षित साथ न मिळाल्याने देशाचा वृद्धिदर दोन अंकी बनू शकलेला नाही. जी विकासाची अट आहे.

3) रोजगाराच्या संधीत वाढ

सेवाक्षेत्राचा दिवसेंदिवस विकास होताना दिसत आहे. भारतात रोजगाराचे प्रमाण शेतीमध्ये जास्त असले तरी शेतीवरील रोजगाराच्या संधी आणि, आधुनिकीकरण आणि हिस्सेवारीमुळे दिवसेंदिवस कमी होताना दिसत आहे. १९९३-९४ ते २००७-०८ या कालावधीतील रोजगाराची आकडेवारी पाहिली असता सेवाक्षेत्रात ती वाढत आहे आणि कृषीक्षेत्रात कमी होत आहे.

भारतातील नवीन सुधारणा कार्यक्रम हाती घेतल्यानंतर भारतीय अर्थव्यवस्था वेगाने विकासाकडे झेपावणारी अर्थव्यवस्था मानली जात आहे. परंतु देशातील आर्थिक वृद्धि ही 'रोजगार विरहीत वृद्धि' (Jobless Growth) असल्यामुळे देशातील आर्थिक विषमता, दारिद्र्य, कुपोषण, प्रादेशिक असमतोल विकास हे प्रश्न चिंताजनक आहे. अर्थव्यवस्थेतील विस्तारत जाणाऱ्या सेवाक्षेत्रामध्ये

रोजगाराच्या व्यापक संधी निर्माण होत आहेत.

महाराष्ट्र राज्याच्या अर्थव्यवस्थेत प्राथमिक क्षेत्राखालोखाल सेवाक्षेत्रात अधिक रोजगार निर्माण झाला आहे. आणि या रोजगारसंधी अधिक स्थायि आणि शाश्वत स्वरुपात आहे. राज्यात सेवांतर्गत क्षेत्रात व्यापार, हॉटेल, रेस्टॉरंटमधील रोजगारांचे प्रमाण १९९३-९४ मध्ये ७.२ टक्के होते ते २००७-०८ मध्ये १०.३ टक्के पर्यंत वाढले. सामाजिक व वैयक्तिक सेवाक्षेत्रातील रोजगाराचे प्रमाण २००७-०८ मध्ये ९ टक्के होते. १९९३-९४ मध्ये वित, विमा, रिअल इस्टेट इ. विविध सेवांमधून १.६ रोजगारनिर्मीती झाली. हे प्रमाण २००७-०८ मध्ये ३.५ टक्के पर्यंत वाढले आहे. 'महाराष्ट्र आर्थिक पाहणी २००८-०९ पृष्ठ क्र. १७३' नुसार महाराष्ट्रातील स्त्रियांना रोजगार मिळवून देण्यामध्ये पुढील काळात सेवाक्षेत्राचे महत्व वाढणार आहे. पुढील काळात सेवाक्षेत्र संख्यात्मक आणि गुणात्मकदृष्टया जेवढे सक्षम होईल तेवढया प्रमाणात राज्याचा जलद विकास होईल.

4) सेवा क्षेत्राचा विदेशी गुंतवणूकीत वाढ

विदेशी गुंतवणूकीची देशातील स्थिती अभ्यासली असता सेवाक्षेत्राला प्रथम पसंती असल्याचे दिसून येते. माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रातील सॉफ्टवेअर, हार्डवेअर, दुरसंचार आणि बांधकाम उद्योगात मोठया प्रमाणात गुंतवणूक दिसून येते. संगणक, दूरसंचार, घरबांधणी, रिअल इस्टेट उद्योगात विदेशी गुंतवणूकीचा विचार केल्यास एप्रिल २००० ते डिसेंबर २०१० पर्यंत ४४ टक्के वाटा विदेशी गुंतवणूकीचा दिसून येतो. परंतु जागतिक महामंदीमुळे विदेशी गुंतवणूकीत अलिकडच्या काळात संगणक व दूरसंचार क्षेत्रात गुंतवणूकीत फरक पडला आहे. तो वाढण्याऐवजी कमी झाला आहे. अर्थात मंदीमुळे जरी सॉफ्टवेअर क्षेत्राला थोडी घरघर लागली होती. परंतु अलिकडच्या काळात ती स्थिती बळकट होईल असे चित्र दिसत आहे. अर्थात विदेशी गुंतवणूकीद्वारे सेवाक्षेत्र बळकट होउन राष्ट्र विकास होईलच.

5) सेवाक्षेत्रातील निर्यात

माहिती तंत्रज्ञान व व्यावसायिक सेवांच्या बळावर भारताला निर्यातीद्वारे मोठया प्रमाणात परकीय चलन मिळवून देण्याचे काम सेवाक्षेत्राद्वारे केले जात आहे. सध्या भारताकडील परकीय चलनातील गंगाजळी निधी ३१० अब्ज डॉलर्स झाला असून त्यात सेवांच्या निर्यातीचे महत्वपूर्ण योगदान आहे. सन २००४-०५ मध्ये भारताच्या निर्यातीत सेवा क्षेत्राचा वाटा २२.२ टक्के होता. त्यात २००८-०९ अखेर २५.३ टक्के अशी वृध्दि झालेली आहे. सन १९९५ मध्ये जागतिक सेवा निर्यातीत भारताचा वाटा ०.६ टक्के होता.त्यात २००७ अखेर २.७ टक्के अशी वाढ झालेली आहे. सेवाक्षेत्राच्या निर्यात आघाडीवरील कामगिरीमुळेच भारताच्या जागतिक पत प्रतिष्ठेत वाढ झालेली आहे. जगातील अमेरिका, चीननंतरची आर्थिक महासत्ता म्हणून भारताचे नाव घेतले जाऊ लागले आहे. भारताची सुधारत असलेली मानवी विकास क्रमवारी, वाढते शहरीकरण, गतिशील अर्थव्यवस्था असे विकासात्मक लाभ सेवाक्षेत्रांच्या व्यापार आघाडीवरील वर्चस्वामुळे मिळण्यास मदत झालेली आहे.

भारत सेवाक्षेत्र निर्यात

o"kZ	'k) fu;kZr (Billion $)	o"kZ	'k) fu;kZr (Billion $)
1990&91	0-98	2004&05	14-20
1995&96	0-20	2005&06	22-27
2000&01	1-69	2006&07	58-00
2001&02	3-32	2007&08	76-00
2002&03	3-64	2008&09	88-00
2003&04	10-14	2009&10	49-00
		2010&11	58-09

Ref - Trade in Services in India २००७

वरील तक्त्यातील आकडेवारीवरुन विशेषतः २००४-०५ नंतर भारताच्या सेवाक्षेत्रातील निर्यातीत लक्षणीय वाढ झाली असल्याचे स्पष्ट होते. भारताचा सेवा क्षेत्रातील निर्यातीत जगात दुसरा क्रमांक असल्याचे दिसून येते. भारताच्या सेवाक्षेत्रातील एकूण निर्यातीत माहिती तंत्रज्ञान व संलग्न सॉफ्टवेअर उद्योगांचा वाटा सर्वात जास्त आहे. सन २००९-१० मध्ये प्रस्तुत माहिती तंत्रज्ञान व ठच्च सेवांचा निर्यातीतील वाटा ४९.० कोटी डॉलर्स होता. त्यात सन २०१०-११ मध्ये ५८.९ कोटी डॉलर्स अशी वाढ झालेली आहे.

समारोप : –

सध्याच्या स्पर्धा व जागतिकीकरणाच्या काळात भारताने सेवाक्षेत्राच्या जोरावर जागतिक अर्थव्यवस्थेत आपली ओळख निर्माण केली आहे. जगातील off shore व्यवसायात भारताचा ६५ टक्के वाटा असून ठच्च व्यवसायातील वाटा ४५ टक्के आहे. सध्याची ज्ञानाधिष्ठित अर्थव्यवस्था म्हणून सेवाक्षेत्रातील कामगिरीमुळेच भारताचे नाव घेतले जात आहे. सेवाक्षेत्राच्या जोरावरच हॉगकॉग, सिंगापुर या देशाची समृद्धी इंग्लडपेक्षा मोठी आहे. अमेरिका, जपान या देशांच्या राष्ट्रीय उत्पन्नात सेवाक्षेत्राचा वाटा ७०

टक्के पेक्षा जास्त आहे. थोडक्यात आर्थिक वृध्दि व विकासदृष्टया सेवाक्षेत्र सामर्थ्यशाली असणे ही मूलभूत अट बनल्याचे दिसून येते. भारताचेही मार्गक्रमण त्या दिशेने होत असल्याचे सेवाक्षेत्राच्या एकूण कामगिरीवरुन स्पष्ट होते.

संदर्भसूची :–

1)Datta, Sundaram (2014)“Indian Economy”, Chand & company, New Delhi.
2)Economics Survey of India- 2013-14, Govt. of India
3)Vasanti Venu Gopal, Raghu V.N.(2001) “Services Marketing” Himalaya Publishing House, Mumbai.
4)www. planningcommission gov. in
5)पुरी. एस. के.व वि. के. मिश्रा (२०११) ‘‘भारतीय अर्थव्यवस्था’’ हिमालय पब्लिकेशन, नवी दिल्ली.
6)www.yojana.com
7)Abstract Research Article 25th Conference of Marathi Arthashashra Parishad 5,6,7,8 Nov 2001, Mahatma Phule College,Panvel.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.org